

УДК 37.036

ХУДОЖНІ ПОТРЕБИ В СТРУКТУРІ ДУХОВНОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

С. С. Рашидова

У статті визначені поняття «духовність», «духовний світ людини», «художні потреби»; визначена структура духовного світу людини; виявлено місце і роль художніх потреб у структурі духовного світу людини.

Ключові слова: *духовність, духовний світ людини, структура духовного світу людини, художні потреби, мистецтво.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Науково-технічний прогрес, розвиток технологій чинять на культуру як конструктивний, так і деструктивний вплив. На сучасному етапі розвитку суспільства освіта в умовах інформатизації і технологізації усіх процесів продовжує шлях до технологічності, алгоритмізації знань і умінь, направленості на професіоналізм і забуває або відсуває на задній план основи духовності – людяності, естетичного та етичного ставлення до навколишнього світу, до людей, до самого себе. Прагматизм і риночні відносини пронизали усі сфери життя. Жорстокість і егоїстичні потреби часто становлять основу існування людини. І повсякденне життя, і війна на сході України вскривають ці наріви на тілі суспільства і прогалини в освіті та вихованні, духовному світі людини, що знаходять вияв у діях, діяльності, поведінці, поступках. Тому до нагальних завдань середньої і вищої шкіл слід включати завдання, пов'язані з розвитком чи корекцією духовного світу учнівської і студентської молоді.

«Вдивляючись в свій духовний горизонт, людина набуває властивостей суб'єкта власної долі та долі оточуючих його людей, який завдяки своїй діяльності, виступає як відособленість природної визначеності почуттів, темпераменту, таланту, характеру, волі. У силу цього людина як би виходить зі світу об'єктивної реальності (фізично залишаючись в ній) і створює світ власної духовності» [11].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Всі досягнення

людства, що складають матеріальну і духовну культуру, є проявами духовності. Духовність є предметом досліджень філософів, культурологів, психологів, педагогів. У статті ми зверталися до наукових розвідок Т. Антоненко, А. Клименка, Є. Осичнюка, С. Сичової, Ю. Фокіна, В. Франкла, Ю. Хрустальова, Г. Шевченко щодо основ духовності та духовного світу людини; О. Леонтєва, Г. Мусіна – щодо феномену духовних потреб; Н. Миропольської, О. Нікітіна, Г. Шевченко – щодо художніх потреб і впливу мистецтва на духовний світ людини.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Однак навколо феномена духовності ніколи не вщухали суперечки. Художня потреба і по теперішній час не є остаточно вирішеною проблемою. Тим більше не розглядалася вона у ракурсі означеної проблеми.

Тому завданнями статті є визначення понять «духовність», «духовний світ людини», «художні потреби», виявлення структури духовного світу людини, місця і ролі художніх потреб у структурі духовного світу людини.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. «Нерідко поняттю «духовність» філософи надають вищий, мало не сакральний зміст, який повинен бути зрозумілим кожній людині без будь-яких пояснень... У народному тлумаченні духовність – це дерзання духу, що спрямовують людину до світлих ідеалів: істини, добра, любові і краси. У релігії – це прояв божественної сили, що піднімає особистість над буденним життям та надає моральний сенс і особливе значення її діяльності. У філософії – це таємнича творча енергія, що пробуджує натхнення (дух творчості) у художників, літераторів, науковців, медиків та інших фахівців. Філософи стверджують, що духовність цілеспрямовано підносить реальні особистісні цінності, надаючи людському буттю сенс перебування у Всесвіті. Життєвий шлях – це постійне звернення до духовності, яка пробуджує в людині позитивну життєву енергетику» [11].

Духовність людини визначають як комплекс її моральних якостей і психологічних задатків, що об'єктивно злита з інтересами суспільного життя і потребами самої особистості [11].

Духовний світ людини залежить від ряду факторів: середовища, обставин, виховання і самовиховання.

Духовний світ людини – це складне явище, до якого відносять свідомість, волю, темперамент, емоції, характер, пам'ять; сукупність індивідуальних якостей та засвоєних індивідом цінностей.

«Духовний світ – це такий стан суспільних організмів, який спонукає до пізнання дійсності, творчості, морального пошуку, емоційно насиченого духовного спілкування і т.п., що так чи інакше проявляється в духовних потребах» [5, с.153].

Ю. М. Хрустальов аналізує світський і релігійний підходи до визначення духовності: «І якщо одні (віруючі) абсолютно впевнені, що справжня духовність – це шлях до Бога, то інші доводять, що духовність – це внутрішня (іманентна) енергетична міць людської особистості, яка її гуманітарно звеличує та ідейно надихає на творчі справи та творчі дії. Людина, вихована на базі суто світської духовності, почуває себе морально відповідальною за свої дії перед людьми. Світська духовність робить індивіда сильним і гуманним ... Кожен індивід повинен навчитися розвивати в собі твердість духу як єдину цілісність, що включає розум, здоровий глузд, гарячі почуття і залізну волю» [11].

На два типи людини і відповідного вияву її духовного світу в образній формі вказує В. Франкл, задаючись питанням: «Що ж таке людина?». «Це істота, яка винайшла газові камери, але це й істота, яка йшла в ці газові камери з гордо піднятою головою і молитвою на вустах» [10, с. 155]. Тож, стрижнем духовності виступає моральність.

С. Г. Сичова наполягає, що виявом духовності є творчість: «Сенс нашого існування у творчості духовної та матеріальної культури. У цьому і наше безсмертя. Але будь-який акт творчості припускає наявність духовного світу людини, що розвивається» [8].

Професор Г. П. Шевченко вводить у науковий обіг поняття духотворчості та визначає духотворчість як «процес збагачення і творення духовного світу людини, насичення його цінностями освіти, культури, науки, гуманізму, високої моралі, морально-естетичних вчинків, зміцнення людського духу, виховання серця, готового до добрих і світлих справ» [12, с. 26].

У духовному світі виявляється ступінь усвідомлення людиною сутності світу свого буття і своєї власної сутності. Для духовного світу особи притаманна суб'єктивність бачення, розуміння, аналізу, оцінки явищ дійсності. Кожна людина по-своєму, саме так, а не інакше бачить, розуміє світ, аналізує й оцінює явища, процеси. На цій основі вона визначає своє ставлення до світу, до інших людей, до себе. Зміст

духовного світу особи є показником ступеня її самоствердження як людини [7].

Духовний світ людини ширше свідомості, він фундаментальний і первинний. Ця сфера психічного включає в себе також і несвідоме, виступає синтезом «Я» і «Воно». Це та область людської екзистенції, де сплетені емоційне і раціональне, об'єктивне і суб'єктивне, речове і духовне, фізичне і психічне, феноменальне і ноуменальне, тварне і Божественне, розумне і ірраціональне [8].

Т. Л. Антоненко доходить висновків, що в психології світ власне людського в людині визначають як ціннісно-смыслову сферу [1, с. 59], а важливою ознакою ціннісно-смыслові сфери особистості називає духовність [1, с. 61]. Дослідниця підкреслює пряму залежність між вищими потребами і духовним світом людини: «Чим вищі потреби людини у збагаченні свого життя різноманітним цінностей, тим більш яскравим і наповненим глибоким змістом воно стає» [1, с. 48].

Одже, духовний світ людини – цілісне, але складне інтегративне явище.

Схематично структуру духовного світу особистості можна представити в такий спосіб [7] (див. рис.1).

Це складна система, елементами якої, за А. Клименком, є:

- 1) духовні потреби у пізнанні навколишнього світу, в самовираженні засобами культури, мистецтва, інших форм діяльності, у користуванні досягненнями культури та ін.;
- 2) знання про природу, суспільство, людину, самого себе;
- 3) переконання, тверді погляди, що засновані на світогляді і визначають людську діяльність у всіх її проявах і сферах;
- 4) віра в істинність тих переконань, які розділяє людина;
- 5) здатність до тих чи інших форм соціальної діяльності;
- 6) почуття та емоції, в яких виражаються відносини людини з природою і суспільством;
- 7) цілі, які людина свідомо ставить перед собою, ідеально передбачаючи результати своєї діяльності;
- 8) цінності, що лежать в основі ставлення людини до світу і самої себе, додають сенс її діяльності, відображають її ідеали [2].

С. Г. Сичова в духовному світі людини виділяє стрижневі спрямовуючі:

- 1) когнітивні здібності;
- 2) здатності відчуження;
- 3) потреби [8].

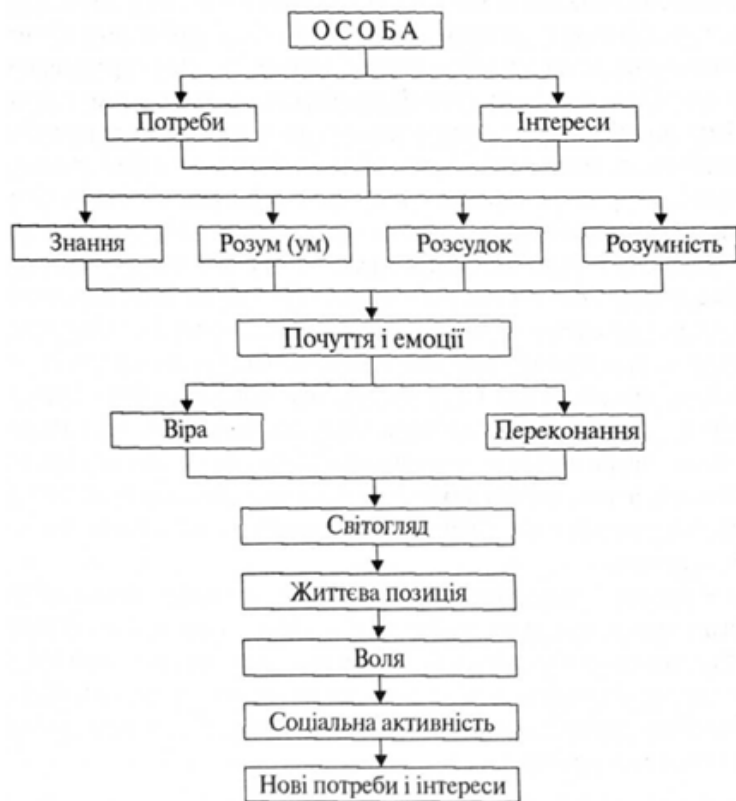

Рис. 1.

Тож, потреби – один із важливих структурних елементів духовного світу. Вони виступають силою, що рухає діями людини, спрямовує її діяльність, життя, духовний світ.

Перш ніж відповісти на питання, яке ж місце у структурі духовного світу особистості займають саме художні потреби, визначимо поняття «художні потреби» і їх місце серед потреб.

Художні потреби – це потреби у споживанні чи створенні художнього продукту, твору мистецтва, потреби у художньо-творчій діяльності.

Їх відносять до розряду вищих потреб: культурних (К.В. Дорофєєва, Ю.Є. Зіятдинова), соціальних (М. Кветной), духовних (Г.Х. Мусін, І.І. Яшкіна), «предметно-функціональних» (О.М. Леонтєв). Духовний світ людини спрямовується насамперед її «предметно-функціональними», духовними потребами, які ми будемо визначати як образи свідомості, що спонукають людину до дії.

Потребнісний підхід дозволяє виділити три суттєві особливості в плані дослідження духовного світу: 1) духовний світ своєю предметно-практичною основою має потребу; 2) духовний світ є потреба; 3) духовний світ виступає регулятором потреб [5, с. 127-128].

Духовний світ реалізується як діяльно-перетворюючий феномен. У зазначеному процесі особливе місце належить духовним потребам, які в структурі духовного світу відрізняються тим, що вони найбільш активні, сприйнятливі, через них здійснюється вибіркове, діяльно-перетворююче ставлення індивіда до матеріальної та духовної дійсності. Оскільки в духовному світі злиті воедино розум, почуття, воля, свідомість тощо, то в ньому концентровано виражаються інформаційно-пізнавальні, оціночно-спонукальні, регулятивно-вольові та інші сторони духовного освоєння дійсності, які переломлюються в ньому через систему знань, мотивів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, почуттів, настроїв, уявлень, вольових імпульсів і т.п., знаходячи завершення в духовних потребах. При цьому дійсність освоюється кожною людиною індивідуально, формуючись у цілісний погляд. Тут духовні потреби завдяки своїм функціональним характеристикам виступають, з одного боку, інтегруючим фактором, а з іншого – основним індикатором цілісності [5, с. 146-147].

На думку Г.Х. Мусіна, найважливіша тенденція прогресу суспільства полягає у всеосяжному процесі (особистісному і громадському) справжнього олюднення духовних потреб, надання їм гуманістичної спрямованості. При цьому духовні потреби завдяки своїм функціональним характеристикам, з одного боку, проявляються інтегруючим чинником, з іншого – основним індикатором цілісності духовного світу, визначаючи принципи його активності та детермінованості [5, с. 171].

О. Леонтєв пояснює виникнення цих потреб, які можуть існувати тільки при наявності «плану свідомості», з розвитком духовного виробництва (науки, мистецтва, літератури, кіно, театру тощо) [3].

Відповідно наявність духовного виробництва дає підстави говорити, що воно є проявом і результатом духовного світу людини. В

одночас результати духовного світу людини (наприклад, наукові монографії, твори мистецтва, художні твори письменників) виступають засобом формування духовного світу іншої людини (споживача духовного продукту).

Тож, до духовного виробництва відносять і твори мистецтва, і результати (продукти) різних видів художньої діяльності (як самодіяльності), що, у свою чергу, є результатом розвиненості художніх потреб.

Розвинута (чи стійка) художня потреба сприяє розкриттю задатків і розвитку художньо-естетичних, художньо-творчих, творчо-перетворюючих здібностей. «Здібності – похідне від потреби людини з максимальною силою висловити своє ставлення до світу, перевівши його на мову діяльності» [6, с. 42].

Це положення знаходить підтвердження у різноманітності форм виявлення художніх потреб. Приведемо їх:

художня потреба як потреба в художній творчості (як творчому процесі, творчій діяльності);

художня потреба як потреба у самореалізації;

художня потреба як потреба в освоєнні культурних, художньо-естетичних, загальнолюдських, національних цінностей;

художня потреба як естетична потреба;

художня потреба як потреба у пізнанні;

художня потреба як потреба у спілкуванні (діалогічна, комунікативна функція мистецтва);

художня потреба як потреба в трансляції чи освоєнні смислів;

художня потреба як потреба у поєднанні існуючої дійсності і суб'єктивної реальності;

художня потреба як потреба в новому бутті;

художня потреба як потреба у віртуальному світі;

художня потреба як потреба у самоперетворюванні;

художня потреба як потреба в катарсисі;

художня потреба як потреба в саморегуляції;

художня потреба як потреба у професійному зростанні;

художня потреба як потреба в оновленні, оживленні емоцій, відчуттів;

художня потреба як потреба в насолоді, розвагах, задоволенні.

Запропоновані форми художніх потреб, з огляду на структуру духовного світу людини, можна розглядати і як нові потреби, що виникли у результаті стійкої художньої потреби людини.

Розглядаючи художню потребу в структурі духовного світу людини та підкреслюючи її надзвичайне значення, слід відзначити надважливу роль мистецтва у формуванні духовного світу людини, тому що саме мистецтво виступає засобом формування художньої потреби і містить потужної сили духовний потенціал (культурний, інтелектуальний, моральний, естетичний, емоційно-чуттєвий тощо).

Вчені-педагоги з естетичного виховання школярів і студентської молоді підкреслюють важливе значення мистецтва як для формування художніх потреб, так і для розвитку духовного світу людини.

За слушним зауваженням Н. Є. Миропольської, «мистецтво, як ніяка інша форма суспільної свідомості, сприяє духовному вдосконаленню людей, самооновленню традицій і норм культури міжособистісного спілкування, формуванню понять про загальнолюдські цінності та критерії оцінки як окремих явищ життя, так і подій, що кристалізуються в історичному досвіді етносів – їхньому менталітеті. Саме мистецтво покликане задовольняти одну з найвищих потреб людини – художню, яка інтегрує інтелектуальні, емоційні та моральні потреби» [4, с. 4], які, в свою чергу, спрямовують духовний світ людини.

Як зазначає Г. П. Шевченко, «вічним факелом духовності є мистецтво, яке запалює серця і душі людей ідеєю творіння і збереження вищих людських якостей і утвердження ідеалів прекрасного, які поєднують в собі духовність, моральність і естетичну наповненість. Саме у мистецтві представлені ідеальні образи людських відносин, вчинків, духовно-моральних переживань» [12, с. 30].

Зв'язок між духовним світом і мистецтвом як виявленням художньої потреби відзначає дослідник художньої обдарованості О. О. Нікітін: «Мистецтво – це всього лише засіб, спосіб проникнення, входження в справжнє буття з його істинним душевним та духовним життям, осягнення його глибинних основ і вершинного рівня, творення нового буття» [6, с. 42].

Академік В. Ф. Легасов, один із творців вітчизняних атомних станцій і найактивніший керівник робіт, пов'язаних з ліквідацією аварії на Чорнобильській АЕС, підкреслював велике значення та вплив мистецтва і моралі для формування духовного світу людини. Він зазначав, що творці сучасної техніки істотно відрізняються в культурному плані від тих, хто створював свого часу класичне природознавство і засновану на ньому техніку: «Люди, які створювали тоді техніку, були виховані на найбільших гуманітарних ідеях. На

прекрасній літературі. На високому мистецтві. На прекрасному і правильному моральному почутті. А ось в наступних поколіннях, що прийшли їм на зміну, багато інженерів стоять на плечах «технарів», бачать тільки технічну сторону справи. Але якщо хтось вихований тільки на технічних ідеях, він може тільки тиражувати техніку, вдосконалювати її, але не може створювати щось якісно нове, відповідальне» [Цит. за: 9].

Висновки. Таким чином, мистецтво як засіб формування художніх потреб і як вияв духовного світу митця пропонує моделі світу, моделі суспільства і соціальних відносин, моделі міжособистісних відносин, моделі взаємодії поколінь, моделі культур, життєві і навіть наукові концепції, моделі рефлексії, моделі виховання тощо, які, переломлюючись через внутрішній світ споживача мистецтва, створюють нову якість духовного світу і того, хто сприймає художній твір, і того, хто його створює.

Цей потужний духовний (інтелектуальний, виховний, естетичний, емоційний) потенціал мистецтва освітяни мають брати на озброєння у своїй навчально-виховній діяльності з молоддю, формувати на основі мистецтва художні потреби, які, у свою чергу, спонукають до нової якості людських потреб і спрямовують духовний світ людини.

Література

1. Антоненко Т.Л. Ціннісно-сміслова сфера особистості як епіцентр народження «людини з людським обличчям» // Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія / Г.П. Шевченко, Т.Л. Антоненко, О.С. Бєлих, С.А. Зеленов, І.М. Карпенко, О.Є. Крєсек, С.С. Рашидова, С.Ф. Рашидов, Н.В. Фунтїкова, О.О. Шайкіна. – Луганськ: Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. – 332с. – С. 38-66.
2. Клименко Андрей. Обществознание [Электронный ресурс] // Андрей Клименко. – Режим доступа: <http://www.erlib.com>
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность [Электронный ресурс] // А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с. – Режим доступа: www.psy.msu.ru/science/public/leontev/index.html
4. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика // Н.Є. Миропольська. – К.: Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.
5. Мусин Г.Х. Единство потребностей и духовного мира как фактор устойчивого развития (социально-философский анализ): диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук // Г.Х. Мусин. – Уфа, 2000. – 319 с.

6. Никитин А.А. Художественная одаренность // А.А. Никитин. – М.: Издательский дом «Классика – XXI», 2010. – 176 с.
7. Осичнюк Е.В. Философия [Электронный ресурс] // Е.В. Осичнюк. – Режим доступа: http://pidruchniki.com/19240701/filosofiya/duhovniy_svit_osobi_yogo_struktura#935
8. Сычева С.Г. Сознание, Бессознательное, духовный мир человека [Электронный ресурс] // Сычева С.Г. Философия: курс лекций. – Режим доступа: <http://lib4all.ru/base/B2089/B2089Part12-115.php>
9. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений // Ю.Г. Фокин. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 224 с.
10. Франкл В. Человек в поисках смысла // В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 372 с.
11. Хрусталеv Ю.М. Общий курс философии: учебник для студентов медицинских и фармацевтических вузов [Электронный ресурс] // Хрусталеv Ю.М. – В 2 т., Т 2. – М.: ГОУ ВУНМЦ МЗ РФ, 2003.– 448 с. – Режим доступа: <https://progs-shool.ru/obshhij-kurs-filosofii-chast-ii/page,2,558-duhovnoe-bytie-lyudej.html>
12. Шевченко Г.П. Духовно-культурні цінності виховання: сутність та основні змістовні характеристики // Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, О. С. Бєлих, С. А. Зеленов, І. М. Карпенко, О. Є. Крєсек, С. С. Рашидова, С. Ф. Рашидов, Н.В. Фунтїкова, О. О. Шайкіна. – Луганськ: Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. – 332с. – С. 7-37.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПОТРЕБНОСТИ В СТРУКТУРЕ ДУХОВНОГО МИРА ЧЕЛОВЕКА

С. С. Рашидова

В статье определены понятия «духовность», «духовный мир человека», «художественные потребности»; определена структура духовного мира человека; выявлено место и роль художественных потребностей в структуре духовного мира человека.

Ключевые слова: *духовность, духовный мир человека, структура духовного мира человека, художественные потребности, искусство.*

ARTISTIC NEEDS IN THE STRUCTURE OF SPIRITUAL WORLD OF THE PERSON

S. S. Rashydova

The author of the article gives definitions of the notions «spirituality», «spiritual development of the person» and «artistic needs»; characterizes the structure of the spiritual world of the person; defines the place and role of artistic needs in the structure of the spiritual world of the person.

Key words: spirituality, spiritual world of the person, structure of spiritual world of the person, artistic needs, art.

Рашидова Світлана Станіславівна – канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк, Україна).
E-mail: svetlana101068@gmail.com.

Rashydova Svitlana Stanislavivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogics of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Severodonetsk, Ukraine).
E-mail: svetlana101068@gmail.com

УДК 130.122

НАПРИКІНЦІ СВІТУ ЛЮДИНИ: ДУХОВНІСТЬ, ЦІННОСТІ, КОМПЕТЕНЦІЇ, ОСВІТА

Ю. І. Сватко

У статті визначено засадничі поняття духовності, знання, особистості, цінностей, культури, Європи, а також комплекс понять, що формує концепти «освіта» і «Світ Людини»; розглянуто міжнародний порядок денний щодо освіти; вирізняє два пріоритетні підходи до реалізації сучасної освітньої політики: економічний і правозахисний; акцентовано питання про напрям освітніх реформ у Світі Людини.

Прембула

Ми схильні перетворювати засоби на культ, забуваючи про цілі.
А. Перес-Реверте. Неповноцінний розвиток [15, с. 197]

Зважаючи на епіграф, на початку шляху визначимося з дороговказами.

Для людини християнської культури розуміння поняття «духовність» не повинно викликати ускладнень. Тут ми маємо справу насамперед з образом Духа Святого, який почиває на всиновленій Богом людській особистості. Тож **ДУХОВНІСТЬ**, узятя в її абсолютному вимірі, безумовно, є **ОСЯЯННЯ ДУХОМ**.

З іншого боку, саме поняття «дух» важко дається сучасному «критичному розуму», для якого стара антично-середньовічна культура,

в надрах якої воно тільки й могло народитися, давно вже виглядає своєрідним позанауковим «плюсквамперфектом». Проте жоден справжній науковець не буде сперечатися з тим, що у сфері духу ми найперше зустрічаємося зі *сміслом* як реальним буттям сутності, – але смисл цей особливий. На відміну від абстрактного смислу, смислу самого по собі, смислу як такого, якому принципово байдуже, ким, як і коли його буде осмислено ¹, у даному випадку ми маємо справу зі смислом *усвідомленим* (для початку – хоч би й ним самим). Інакше кажучи, тут – у строго діалектичному порядку – завжди можна спеціально визначити того, хто мислить, і те, що мислиться, або суб'єкта та об'єкт. Ця сфера (само)усвідомленого смислу від часів античних неоплатоніків називається **САМОСВІДОМІСТЮ**, або, як казали в добрі старі Середні віки, **ІНТЕЛІГЕНЦІЮ**.

У сфері самосвідомості-інтелігенції легко вирізнити 1) смисл-суб'єкт, що покладає себе як визначеного через інобуття-об'єкт ², інакше – **РОЗУМ**; 2) смисл, що покладає себе як визначеного через інобуття в аспекті свого ототожнення з ним ³, інакше – **ВОЛЮ**; 3) смисл, що покладає себе як визначеного через інобуття, яке він сам і породжує ⁴, інакше – **ПОЧУТТЯ** ⁵. Так перед нами відкриваються аспектизовані моменти самосвідомості як такої [25, с. 28-29], що їх можна було б – з огляду на розумну природу свідомості – інтерпретувати відповідно як *теоретичний, практичний та естетичний* розум ⁶.

Теоретичний розум позначає сферу **ПІЗНАННЯ**, в царині якої розбудовується **НАУКА**, що в аспекті її власне особистісного втілення

¹ Адже незалежно від усіх цих «ким», «як» і «коли» 2 * 2 завжди дорівнюватиме чотирьом.

² Яким передусім є він сам – саме як *осмислюваний* смисл, адже мислити (не відчувати!) можна тільки смисл. Див. відповідні діалектично виврені формули хоча б у [9, с. 31].

³ Оскільки мислити можна тільки смисл, той, хто мислить, і те, що мислиться, суто діалектично є одним і тим самим смислом, тож у своїх розумних вчинках ми впізнаємо саме себе.

⁴ Тобто – в суто логічному (не «гінекологічному») аспекті – визначає, вирізняє, обумовлює.

⁵ Власне, **РОЗУМНЕ САМОПОЧУВАННЯ** – як усвідомлення *resp.* віднаходження себе як себе у власних визначеннях-кордонах.

⁶ У подальшому викладі враховано давню філософську традицію, стисло і цілком самостійно представлену в трактатах *О. Ф. Лосева* «Філософія імені» та «Діалектика міфу». Див., наприклад у [8, с. 206-210; 10, с. 689-694 (п 13)]. Див. докладніше також в: [25, с. 28-36].